

سرائیکی غزل دامنڈھ

Dr. Muhammad Akhtar

Assistant Professor

Department of Siraiki

Govt. Graduate College, Civil Lines, Multan

akhtarbukhari1985@gmail.com

Abstract:

Persian language remained official language as well as the language of court (darbar) of sub-continent for centuries due to the foreign rulers, particularly the Mughal emperors. Therefore, it became popular among the people. It became the medium of instruction and education. People living in Siraiki Waseb also adopted this language. Therefore, the local poets not only wrote in Persian language but also adopted the Persian structure of verse in the literature of their regional language as well. Ghazal is also a type of verse originating from Persia adopted later by Siraiki and other regional languages. There are different opinions regarding the origin of Ghazal in Siraiki language. One school of critics says that Siraiki Ghazal originated from Kafi. Some other critics opine that it came from Persian to Urdu and later from Urdu to Siraiki. Therefore, the impact of these languages on ghazals can be traced. However, the modern Siraiki Ghazal has completely taken the regional outlook.

تعارف:

غزل کیا ہے؟ ایندے معنی مفہوم کیا ہن؟ ایندی ووڈت کیوں ہے؟ سرائیکی شعری ادب وچ غزل کتھوں آئی ہے۔ آکھیا ویندے جو غزل دا وطن فارسی شعر و ادب ہے۔ سی حرفی والی کارغزل وی فارسی وچوں ہماں زبانیں وچ راج تھئی ہے۔ فارسی زبان طویل عرصہ تئیں برصغیر دے طول و عرض وچ راج رہئی اے۔ فارسی نہ صرف درباری زبان ہئی بھل تعلیم دا ہک ووڈا ذریعہ وی ہئی۔ ایہ ہک ووڈی وچہ ہئی جو فارسی اصناف دا چلن علاقائی زبانوں وچ تھیا۔ مقامی شاعراں فارسی کوں ذریعہ اظہار بنا لیا تے ول ایندی اصناف دے تجربات اپنی مادری زبانوں وچ کیئے۔ سرائیکی شعری ادب دی روایت تے دید بھالوں تاں شعر ادبی ہک ووڈی تعداد دا سمجھی موجود اے، جیڑھی فارسی تے اردو دے نال نال سرائیکی کوں وی اپنی اظہار کیئے ورتیندی رہئی اے۔ مثلاً حضرت چکل سرمست سرائیکی کافی، ڈوہڑہ، سی حرفی اتے غزل دے ووڈے شاعر ہن۔ ایویں ہوں سارے شعرا دے اقتضائیں ہنگوٹاے وچ سگدن، جیڑھے فارسی دے نال سرائیکی وچ وی لکھدے رہیے ہن۔ ایں مقالہ وچ غزل دی تعریف اتے سرائیکی وچ ایں دے منڈھ داسراغ لایا گئے۔

غزل دی تعریف:

”غزل“ دے لغوی معنی، جوانی دیاں گلھیں، تریختیں دیاں گلھیں کرن دے ہن۔ شعری اصطلاح وچ غزل توں مراد ابھجھی شاعری ہے۔ جیندے وچ حسن تے عشق دے معاملاں دا بیان ہووے تے ایندے واسطے ہک خاص ہیئت کوں ورتا گیا ہووے۔ غزل دے بارے وچ رفیع الدین ہاشمی لکھدن:

”غزل دے لغوی معنی تریختیں یا تریختیں دے بارے گلھہ مہا زکرن دے ہن۔ ہرن دے مونہہ وچوں خوف و بھے جو دردناک چیخ نکلدی ہے انیکوں وی غزل آہدن۔ ایں نسبت نال غزل اوصنف ہے، جیندے وچ حسن تے عشق دی مختلف کیفیات دا بیان ہووے۔ آتے ایندے وچ درد تے سوز ہوں نمایاں ہووے۔ اصطلاح وچ غزل دیاں مختلف تعریفاں کیتیاں گئیاں ہن۔ جنہن دا مفہوم ایہہ ہے جو غزل دے ہر شعر وچ ہک مکمل مفہوم بیان تھیندے۔ تے ہر شعر اپنا اپنا اوج مفہوم ڈیندے۔“ (1)

آزاد دا رتہ المعارف، ویکیپیڈیا وچ غزل دی تعریف کجھ ایں درج ہے:

”غزل والفظ، ”غزال“ توں نکلے آتے غزال ہرن کوں آہدن۔ غزل ہرن دے گلے وچوں نکلنے والی آوازاں آکھا ویندے، چٹاں اوہ شیر دے خوف توں بھجدی ہے۔ غزل دے لغوی معنی تریختیں نال گلھیں کرن یا عشق محبت دے ذکر دے وی ہن۔ شعراں تے مشتعل مجبور غزل سڈ ویندے۔ ہک غزل کوں ترائے حصیاں وچ تقسیم کیا ویندے۔ پہلے حصہ کوں مطلع آہدن جیڑھا ڈوہڑیاں تے مشتعل ہوئدے۔ پہلے کوں مصرعہ اولی تے ڈوہڑیہ کوں مصرعہ ثانی آہدن۔ مطلع دے ڈوہڑیاں مصرعیاں وچ قافیہ تے ردیف دا ورتا تھیندے، پر غزل وچ ردیف لازمی جڑکیتی۔ قافیہ دے بعد ردیف ماورتا ونجے تاں کوئی قید نہیں۔ غزل دے ڈوہڑیہ حصے کوں مقطع آکھا ویندے۔ جیندے پہلے مصرعے وچ شاعر اپنا تخلص استعمال کریندے تے ڈوہڑیہ مصرعے

وہج قافیہ تے روئیف کوں ورتیا ویندے۔ غزل دے ترہکھے حصے وہج اشعار ہوندن جو مطلع تے مقطع دے درمیان دے مصرعیاں تے مشتمل ہوندن۔ غزل دے اشعار دی تعداد گھٹ توں گھٹ پنج تے ایندے وہج زیادہ اشعار لکھن دی کوئی قید نہیں، پر اہراہاں ماہراہاں شعر موزوں خیال کیجے ویندن۔“ (۲)

عروبن حسین باز ہر غزل دی تعریف وہج لکھدن:

”غزل خالصتاً عربی زبان والفظ ہے فیروز اللغات دے مطابق غزل دے معنی ”ترتیب نال گلہ کرڻ ہن“، اے ”لغات کشوری“ وہج غزل دے ڈومعنی ڈے تے کہئے ہن جیندے وچوں ہک ہے، ”اوشخص جیہڑا ترہیتیں دے عشق دی گلہ کریندے“۔ اے ہئے معنیاں وہج ”کتنی“، ”زی وئی“ یا ”اسوت ریشی“ دے ہن۔“ (۳)

اے مذکورہ حوالیاں وہج غزل دے مفہوم اے۔ ہیئت بارے بحث کیجی گئی ہے۔ جتھاں تہیں غزل دے موضوعات دا تعلق ہے تاں پوری غزل ہک موضوع تے مشتمل تھی سگدی ہے تے ایندے ہر شعر دا انجوانج موضوع دی تھی سگدی ہے۔ غزل وہج ہر شعر ہک مکمل یونٹ خیال کتا ویندے جڈاں جو اُتلے مذکورہ حوالیاں وہج غزل کوں ترہیتیں یا انہاں بارے گلہیں نال سہاڑیا کہئے پراہو کی غزل ایں قید توں اہو ہاں پندہ کر آئی ہے۔ غزل دے موضوعات کوں پندہ کریندے ہوئیں جہڑے یعقوب آسی ”اصناف شعر“ غزل تے تفصیلی بحث کریندے اے غزل بارے نقادیں دی رائے دا جائزہ لکھندے ہوئیں ایں صنف بارے کجھ انہاں خیالات دا اظہار کریندن:

”اہو کے عہد وہج غزل دا میدان وسیع ہے۔ دنیا جہاں دے مضامین غزل وہج ساہگئے ہن۔ سنجیدگی، متانت تے ماتمی کیفیتیں دے نال نال طنز تے تھوئی پتی چھیڑ چھاڑ وی اج دی غزل وہج موجود ہے۔ سیاسی، سماجی، معاشرتی مسئلیاں دے علاوہ بقصوف، عقائد تے مابعد الطبیعیاتی مسائل وی اج دی غزل دا اہم موضوع ہن۔ غزل دے موضوعات وہج جو کجھ شامل تھی سگدے ہوندا چاہیدے پر ہک بنیا دی شرط ایہہ ہے جو شاعر اپنا احساس تے تجربے اپنے انداز اظہار وہج شامل کرے۔“ (۴)

اومزید لکھدن:

”غزل دے ہر شعر دا نفس مضمون انج تھی سگدی اے اے مجموعی طور تے غزل دا اکوتا ٹروی۔ ہن سگدے۔ بعض نقاد ریزہ خیالی کوں غزل دا حسن قرار ڈیندن اے بعض وحدت ناٹکوں۔“ (۵)

غزل دی روایت:

ایں سرانیکیں وسوں وہج لیٹا جلوہ ڈکھاؤن توں پہلے غزل ہوں لساپندہ کیجے۔ غزل ایران توں تھیندی ہوئی پہلے جنوبی تے وٹ شمالی ہندوستان تھئی۔ اُتھاں غواہی، نصرتی، قطب قلی خان، سیراج اورنگزادہ دی، حفیظ جون پوری، ولی دکنی، میر درد، سودا، آتش تے غالب جہیں شعرا کرام ایںکوں اردو زبان دی سب توں اعلیٰ صنف بنا ڈیا۔ فراق گھور کچھوری ایں صنف سخن کوں ہک جدید اسلوب ڈیا۔

اس دور میں زندگی بشر کی
پیار کی رات ہو گئی (فراق)

برصغیر دی وٹ دے بعد ایہہ جدید رنگ، پاکستانی غزل لکھن والیاں وہج نسا برتھیا۔ فیض احمد فیض، ناصر کاظمی، ظفر اقبال، شکیب جلالی، احمد فراز، شہزاد احمد تے سرانیکیں وسیب دے سارو غزل گو شعرا وہج حسن نقوی، کیف انصاری، مینر نیازی، احمد ندیم قاسمی، گوہر ہوشیار پوری، ظہور نظر، اسلم انصاری، رشید قیصرانی جدید اردو غزل دے مہاندے ہن انجہرے۔

(ناصر کاظمی) اس شہر بے چراغ میں جائے گی توں کہاں
آ اے شب فراق تجھے گھر ہی لے چلیں
(فیض) اک حسرت گناہ ملی وہ بھی چار دن
دیکھیں ہیں ہم نے حوصلے پروردگار کے
(اسلم انصاری) وہ تو صدیوں کا سفر کر کے یہاں پہنچا تھا
تو نے جس شخص کو منہ پھیر کے دیکھا بھی نہیں
(گوہر ہوشیار پوری) اے دل یہ ہوائے ترک دنیا
دنیا تیرے ساتھ ہی کہاں تھی
(شکیب جلالی) وہاں کی روشنیوں نے بھی ظلم ڈھائے بہت
میں اس سگلی میں اکیلا تھا اور سائے بہت

- (شہزاد احمد) غلق بے پرواہ خدا بندوں سے اکتایا ہوا
میں اکیلا پھر رہا ہوں حشر کے میدان میں
(احمد ندیم قاسمی) انداز ہو بہو تیری آواز پا کا تھا
باہر نکل کے دیکھا تو جھوٹکا ہوا کا تھا
(منیر نیازی) منیر اس ملک پر آسیب کا سایہ ہے یا کیا ہے
کہ حرکت تیز تر ہے اور سفر آہستہ آہستہ
(رشید قمرانی) پڑھتا تھا میں نماز سمجھ کر اُسے رشید
پھر یوں ہوا کہ مجھ سے تقاضا ہو گیا وہ شخص

انہیں غزل گو شعراء دے بعد اردو غزل گو شعراء دی ہک نسل سز دہائی وچ سامنے آئی آتے انہیں اردو غزل کوں ویلھے دے بدلے رجحانات
نال گنڈھیا۔ انہاں شعراء وچ ثروت حسین، پروین شاکر، جمال احسانی، محمد ظہار الحق، غلام محمد قاصر، عباس تابش، احمد رضوان، ذوالفقار عادل دے ناں
اہیت رکھدن:

- (ثروت حسین) تعمیر کی بنیاد میں دل رکھا ہے میں نے
ہم لوگ اٹھائیں گے مکاں اور طرح کا
(غلام محمد قاصر) کروں گا کیا جو محبت میں ہو گیا ناکام
مجھے تو اور کوئی کام بھی نہیں آتا
(خالد احمد) ترک تعلقات پے رویا نہ تو نہ میں
لیکن یہ کیا چین سے سویا نہ تو نہ میں

غزل دی سرائیکی دی، ہسائی زبان سنڈھی، پشتو، پنجابی آتے بلوچی وچ وی نشا برتھی۔ اپنی صنف وچ پھیلاؤ تے موضوعات دی رنگارنگی
پاروں انہاں زبان وچ وی غزل کامیابی حاصل کیتی۔

پشتو غزل دے موہری شعراء وچ اکبر زمیندار داناں گھدا ویندے۔ خوشحال خاں خٹک تے رحمان بابا غزل کوں وجہ کمال تیتیں پکھایا۔
عبدالقادر خٹک، علی خان، عبدالحقید کاظم خاں شیدا آتے اشرف خاں بھری ہوراں نویں موضوعات وچ اضافہ کیتا۔ غزل دی صنف وچ، اشرف منتون،
عبدالرحیم مجذوب، ایوب صابر، اجمل خان خٹک، قمر راہی، فضل حق شیدا، خاطر آفریدی، ناصر شوارہ، اکرام اللہ خان، صاحبزادہ فیضی، یونس خلیل، علاؤ
یوسف زئی آتے سمندر خان سمندر دے ناں مشہور ہن۔ امیر حمزہ خان شوارہ داجمعدہ ”غز و نئے“ پشتو غزل وچ منفرد مقام و احاطہ اے۔ امیر حمزہ خان
شوارہ کوں ”صدارتی تمغہ برائے حسن کارکردگی وی ۱۱۲ اگست ۱۹۷۸ء کوں ملے۔

- (پشتو توں ترجمہ) ڈکھی دل، پستی اکھ، تے چہرے دارنگ پیلا
میڈے کول میڈیاں ایہ ترائے نشا نیاں ہن
(امیر حمزہ شوارہ)

جڈاں جو بلوچی زبان وچ غزل دے حوالے نال قیام پاکستان دے بعد غزل دے اہم شعراء وچ دوست محمد بیکس، عبدالحق شمیم،
ملنگ شاہ ہاشمی، سید ظہور شاہ، قاضی عبدالرحیم، صابر احمد زبیر، ملک محمد رمضان تے احمد جگر دے ناں قابل ذکر ہن۔ انہیں دے علاوہ میر گل خان نصیر، بشیر
بیدار آتے خاص کر مراد سامر بلوچی غزل دے حوالے نال ہک وڈے شاعر دے طور تے سامنے آئدن۔ سعید صدف دی غزل دارنگ ڈیکھو:

مرچی پدا گگی نہ انت
دل تئی تب ء می نہ انت
ہزمان ئے تو واپ ء تبا
قسمت منی چچی نہ انت
ہیراناں سعید تئی اے غزل
سر جم نہ انت کچی نہ انت

پنجابی ادب وچ جدید پنجابی غزل دے حوالے نال مولابخش کشتہ داناں سامنے آندے۔ انہیں دے بعد فیض کجراتی، غلام یعقوب انور، سلیم کاشغر،
روف شیخ، منظور زبیر آبادی، ڈاکٹر شیدا انور، اعجاز احمد آذر، یونس اختر، اکرام مجید، ساقی کجراتی، منشی لطیف کجراتی آتے زاہد نواز وغیرہ نمائندہ شعراء ہن۔

نازل ہو یا سماں توں بے چینی دا قہر
ہجرت کر دے چاندے لوکی خالی ہو گئے شہر

(افضال فروس)

جہڑے پتھر کولوں نت کترانے آن
او ہو پتھر سانوں اکثر لگدا اے

(منظور وزیر آبادی)

جتھاں تئیں سندھی زبان وچ غزل دا تعلق ہے تاں ایندے موہری غزل گو صاحب دیوان شاعر خلیفہ گل محمد بالائی کولنیا ویندے۔ انہیں دے بعد مراد علی کاظم، سید محمد فاضل حیدر آبادی، محمد بخش واصف، غلام محمد شاہ گدا، حافظ حامد گلزائی، ڈاکٹر ابراہیم آتے آخوند محمد قاسم سنوین غزل گو شعراء دے ناں سامنے آندن۔ جدید دور دے وچ سندھی غزل وچ بہت دے نویں تجربے کیچے کئے۔ غزل وچ نویں مضامین دا بیان تھیا۔ غزل وچ قومی تے انقلابی قسم دے مضامین آتے معاشی، معاشرتی، سماجی تے سیاسی حالات کولن وی موضوع بنایا گیا۔ جدید غزل گو شعراء وچ شیخ ایاز، نارائن شیام، شیخ عبدالرزاق راز، امداد حسینی، تنویر عباس، تاج بلوچ آتے تحلیل کنکھا رو غیر شامل ہن۔ تحلیل کنکھا رو غزلیں داسرائیکی ترجمہ رفعت عباس کیچے انہاں دے تھنیل ترجمہ وچوں غزل دا نمونہ ڈیکھو:

دل بٹساں جہڑے مرساں میں
تھر اپٹے تے آن وڑساں میں
میٹھی تریہہ ہمیشاں قائم
میہمہ دا قصہ نت کرساں میں
کارو تھرتے بارش تھئی تاں
جنت وچ وی نہ کھڑساں میں
تیڈے ویڑے مور شہو کے
دنی دعا بھلا کیا کرساں میں

سرائیکی غزل دا منڈھ:

ارو تے پاکستانی زباناں، سندھی، پنجابی، بلوچی، پشتو، وچ غزل دے مختصر این تذکرہ دے بعد انہاں زباناں دی جغرافیائی مرکزی زبان سرائیکی وچ غزل دا چلسی ہوں مدتوں پیا آندے۔ سرائیکی غزل قدیم دور توں جدید دور تئیں اپنا پنہہ طے کیچے۔ غزل دی روایت کولن بیان کریندے ہوئیں پروفیسر شوکت مغل تے مقبول گیلانی لکھدن:

”غزل دے پہلے شاعران وچوں پہلا شاعر میں محمود دودن“ ہے۔ جہڑا ریاست بہاولپور دے علاقہ خانپور دارہی آلا تھی۔ اوہ ۱۸۲۵ء وچ ہمایا۔ اوکوں پڑھائی دے زمانے وچ کیوں نال محبت تھئی گئی آتے اوہ اوندے وچوڑے وچ غزلاں آکھن لگے گیا۔ مدتیں لوک اوندے کلام سُنڈے رہیے۔ اوندی غزل اِنج نہیں ملدی۔“ (۶)

ایہہ پروفیسر صاحبان سرائیکی غزل دی روایت ”میاں محمود دودن“ توں شروع کریندن آتے ول ڈیو جھے غزل گو شاعر دے طور تے فائق ملتان ی دا ذکریندے تے اوندی غزل وی درج کریندن۔ جہڑاں جو ”میاں محمود دودن“ دے صرف تعارفی ذکر کریندن۔ غزل موجود کا کہنی۔ فائق ملتان بارے لکھدن:

”غزل دا ڈیو جھما شاعر ”محمد بخش فائق ملتان“ ہے جہڑا حبیب فائق دا ڈاڈا ہا۔

فائق ملتان ۱۸۴۰ء وچ ہے۔ انہاں دی غزل دے شعر ہن:

دلدار دلدار کرو، ڈکھیاں دی غم خواری کرو
ایڈی نہ ہن خواری کرو، چا دور بیماری کرو
جو سی گجا رلی گجا، اے حکمت عملی گجا
دل کسلی تے رلی گجا، رل مل حکم جاری کرو
سینکلیاں دی ٹولی ہک طرف، خلقت دی ہولی ہک طرف
دل کسلی بھولی ہک طرف، ہک دی طرف داری کرو (۷)

غزل دے منڈھ شعراء بارے سرانگینی تذکرہ نگاریں اتے تاریخ نویسین مختلف آراء پیش کیناں ہن۔ شوکت مغل ہوراں، میاں محمود دودن کون پہلا شاعر میندن آتے کجھ ہنے نقاد کوڑے خان چتوٹی کون پہلا غزل گو شاعر لکھن۔ ڈاکٹر سجاد حیدر پریز "میر حسن الحدید ری" دے حوالے ڈیندے ہوئیں لکھن:

"چراغ انہاں تمام گلہیں دے باوجود خرم بہا ویوری دے سرتے اولین غزل گودا تاج رکھ ڈیون مناسب ماہوسی۔ کیوں جو خود نمبر حسن الحدید ری" نے "سردار کوڑے خان چتوٹی" (۱۸۰۰ تا ۱۸۹۶ء) تئیں دی غزل دا حوالہ درج کیجے۔"

تتیں ہاجوں دل سنگ یارا

بیوں اہج کل ڈاڈھے تنگ یارا (۸)

ڈاکٹر سجاد حیدر پریز مزید مطبوعہ کتابچیاں دے ماں تے تصنیف دا سال تے شعراء دے ماں درج کریندن۔ سرانگینی غزل دی روایت تے موہری غزل گو شعراء دے سراغ بارے محققین دی جیاں آراء وی سامنے آئدن۔ ایں روایت کون تصحیح تے اہو کے ویلے مال جوڑن کیجے ضروری ہے جو ایں گول پھرول کون مزید جو جھل کیجا وئجے۔ "سرانگینی شاعری ویچ غزل گوئی" دا مصنف "فیض بلوچ" موہری شاعر بارے لکھن:

"سرانگینی غزل ماضی بعید دی پیداوار نہیں بلکہ ماضی قریب دی پیداوار ہے۔ یعنی ایندا پہلا باقاعدہ دور "حضرت قاضی فخر الدین راضی" توں شروع تھیندے تے انہاں دے ای دور اہج انہاں دے ہمعصر شاعران غزل لکھنا شروع کیتی۔ جہاں اچوں خرم بہا ویوری تے مولوی محمد یار دوسوڑ دے ماں قابل ذکر ہن۔" (۹)

ڈاکٹر نصر اللہ خاں ناصر غزل دے موہری شاعر بارے پٹے خیالات دا ظہار کریندے ہوئیں خرم بہا ویوری دے بارے لکھن:

"مولانا خرم داسرا انگینی شاعری آتے وڈا احسان ہے کہ انہاں سرانگینی غزل دا سب توں پہلے پڑھدا۔" (۱۰)

نقادیں دا آصحن ہے جو غزل فارسی راہیں سرانگینی ویچ داخل تھی ہے۔ انہاں دے ایں دعوئی ہجھوں فارسی زبان داسرا انگینی وسوں ویچ چلنی ہے۔ جیرھا کجھ مدتیں اپٹے پورے زور شور نال جاری رہی ہے۔ اتھاں دے وسیکاں جیرھے فارسی دے ماہرین فارسی شاعری دے نال نال اہجی مقامی زبانیں ویچ وی ظہار کیجا۔ انہاں اصناف اتے شاعری دے گرووی فارسی دے ورے۔ غزل دے منڈھ پاندھ بارے کجھ رائے ایہ وی ہے جو سرانگینی کافی لکھن والے شعرا وی غزل دے تجربات کیتن۔ جتھوں غزل دی اسرگی تھی ہے۔ غزل دی جانچ پرکھ ویچ حمید اہلت ملغانی اپٹے مضمون "غزل دی سرت" ویچ رقم طراز ہن:

"اے حقیقت ہے جو کل سر مست، خوب فریڈ تے خرم بہا ویوری دیاں کافیاں ویچ غزل دارنگ واضح نظر آندے۔ اے تائیں جو خرم بہا ویوری دی کتاب "خیابان خرم" انہاں دے جھوک لڈا اون (۱۹۵۱ء) دے پندرہ ویں سال (۱۹۶۵ء) ویچ شائع تھی۔ تا ایں وگی دیاں کافیاں کون غزل داناں ڈتا گیا۔ ایہ جیہ ہے جو سٹھ دے ڈپا کے ویچ کئی شاعرین ایں صنف دے پاسے توجہ کیتی تے روایت نال جڑے ڈھیر سارے لکھاریں غزل دی مخالفت کیتی رکھی۔ اوئیں ماں اوں ویلے غزل لکھن والے شعراء دے کئی ماں کٹوائے وئج سگدن پر کچھ اوہا ہے جو پاپوے ہر کوئی تے ٹھکاوے کوئی کوئی" تاں ایں موقع غزل دی صنف کون نویکی سنجان ڈیون دے حوالے نال اقبال سوکڑی کون "سرانگینی غزل داسوہری" آکھیا وئج سگدے۔" (۱۱)

حافظ خان ہوراں عہدا لاسط بھٹی دی کتاب "احمد پوری ویچ سرانگینی غزل" دا مقدمہ لکھدے ہوئیں سرانگینی غزل دے انہاں تمام نقادیں دی آرا دا تجزیہ کریندے ہوئیں اپٹنی رائے کجھ ایں قائم کریندن:

"ایں طور ساں ڈھدے ہن کہ خرم بہا ویوری ای سرانگینی وسیب دے سب توں پہلے غزل گو شاعر دے طور تے سامنے آئدن۔ بھاویں جو ڈاکٹر مہر عبدالحق نے "چغانی شاعران دا تذکرہ" ماں دی کتاب دے حوالے نال کہیں نواب غلام حسن خان (متوفی ۱۹۱۶ء لاہور) دا ذکر بطور غزل گو شاعر کیجے پر ایندا مطلب اے نی کہ خرم بہا ویوری توں پہلے دے سرانگینی غزل گو شاعر ہن۔ جہاں نے خالص مس وطنی چندراں اہج سیدھی، سفائی، چسولی تے چراری غزل لکھ ڈکھائی، ایں طرح ڈاکٹر سجاد حیدر پریز نے وی میر حسن الحدید ری دے حوالے نال سردار کوڑے خان چتوٹی (۱۸۰۰ء تا ۱۸۹۶ء) دی ایں غزل دا حوالہ ڈے کر اہن خرم بہا ویوری کون سرانگینی داسوہری غزل گو شاعر متعلق توں انکار کیجے:

تتیں ہاجوں دل سنگ یارا

بیوں اہج کل ڈاڈھے تنگ یارا

لیکن انہاں دا دعویٰ ایں گلہوں غیر منطقی ہے کہ سردار کوڑے خان چتوٹی دا ایہ شعر کہیں طرح وی غزل دا مطلع نہیں ڈسدا بلکہ ہوہو اوں دور ویچ لکھی وئجنی والی کافی دی استھانی وانگوں چا پدے۔ ایں طرح ڈاکٹر سجاد حیدر پریز دا یہ آکھناں جو "خیابان خرم" توں

پہلے وی سرائیکی وچ غزل دی چھبیل کتا سچے ”پر جوش“ ازشی اللہ ڈوایا پر جوش (۱۹۳۸ء) آتے ”غزلیات ولسوز“ از شیخ یار محمد صدیقی ولسوز (۱۹۲۹ء) موجود ہن۔ قطعی طور تے دیکھاو تے جیکواں تے بھکاویں مک آئی کارہے۔ فاضل محقق نے ایں حقیقت کوں بالکل نظر انداز کر ڈتے کہ کہیں ادبی تخلیق دی عمر واقعین اوندی چھبیل دی ترخ توں فی تھیدا بلکہ اوندی تخلیق دی ترخ توں تھیدے۔ میڈے نزدیک اے مسکین خرم ہال مذاق ہوی جو اسوں اوندی غزل گوئی دی مند واقعین دلشاد کلا نجوی دے مرتب کیجے ہوئے کتا سچے ”خیابان خرم“ دی چھبیل ترخ توں کروں۔ میں بالکل اٹھئی ایں رائے تے قائم آں جو خالصتاً ولسوی سرائیکی غزل دا پہلا تاجدار خرم بہاولپوری اے۔“ (۱۲)

انہاں محققین تے نقاداں کوں چل سر مست، خواجہ فرید تے خرم بہاولپوری دے کلام وچ غزل دا پک ایں پاروں تھیدے جو انہاں عظیم شعراء دی ہوں ساری تخلیقات وچ معروضی طور تے غزل دی ساخت ورتی گئی اے۔ مطلع موجود اے۔ قافیہ ردیف دا ہتمام کیتا گئے۔ غزل دے شعر وانگوں مصرعہ اولی تے مصرعی ثانی رل تے منہوم ادا کریندن تے چھیکو وچ مقطع وی موجود ہوندے انہاں دے کلام وچوں کجھ مثالاں پٹھ ڈال ہن۔ چکل سر مست دے کلام وچوں نمونہ:

چشماں چک چک کر دل تے اثر ہے کیتا
کیا بات ہے اثر دی بالکل حشر ہے کیتا
وہ ناز غمزہ سیتی آیا ہے یار میڈا
ایہ ڈیکھ لا اپانی زاہد حذر ہے کیتا
اک دن تماشے کیجے بازار وچ گھیا با
وچ با ہا عاشق سارا شہر ہے کیتا
امرو دیاں ہک کماناں مڑگاں دا تیر کاری
وچ عاشقاں دے سینے ہک دم گزر ہے کیتا
لکھ میر شاہزادے حیران ڈیکھ ہوندے
ڈیکھ آپنی غربی سالک صبر ہے کیتا
پانی جو عشق پھیری ڈڑی گئی ہے میری
دلدار فتح تیری دل تے گزر ہے کیتا
چکل ججن نرالا چکار چیر والا
ہتھ وچ ہے تیغ بھالا زنجی جگر ہے کیتا (۱۳)

حضرت چکل سر مست اتلیاں مذکور شعرا کرام توں سمنیر ہن۔ اہل علم رسول پوری تے بشیر احمد خامی جناب چکل سر مست دے سرائیکی کلام دی تدوین کریندے ہوئیں، انہاں دے کلام کوں صنفی ہیئت مال جوڑیے۔ انہاں غزل کوں ٹھہراون ساگے انچ پورشن بناے۔ انہاں مرتبین چکل دیاں کئی غزلاں انہاں مسودات وچ درج کیتیاں ہن۔ حضرت چکل سر مست دے بعد کوٹ دے کھوٹ حضرت خواجہ غلام فرید ساکین کافی دی صنف دے مہاندے شاعر ہن۔ بھل ایں آکھیا وچ سگدے جو سرائیکی کافی داناں آندے ہی حضرت خواجہ غلام فرید ساکین داناں ذہن وچ آندے۔ ڈاکٹر کھیل پانی خواجہ غلام فرید دی شاعری بارے آہٹی رائے وچ انہاں دی کئی کانیں کوں غزل نما قرار دیندے ہوئیں فرمیندن:

”خود خواجہ فرید نے وی اپنے سرائیکی دیوان وچ ڈھیر ساریاں کافیاں غزل دی ہیئت ایچ آکھن پر کیوں جو اوہ بنیادی طور کافی دے شاعر ہن۔ آتے انہاں دے مزاج ایچ کافی دارنگ غالب ہا۔ ایں سانگے خواجہ فرید دی غزل ایچ غزل دا اسلوب قدرے کم نظر آندے۔ ایندے باوجود دیوان فرید دیاں غزلاں اپنے دور دے موضوعاتی تنوع آتے حسن و عشق دے اظہار دا ہوں وڈا وسیلہ ہن۔ خواجہ فرید دی اردو شاعری ساڈے سامنے آندی ہے انہاں دے اردو دیوان ایچ ساریاں غزلاں ہن۔ ایندرا مطلب ہے جو غزل دی صنف توں اوپوری واقیت رکھیندے ہن۔ ایں سانگے انہاں نے سرائیکی غزل دے تجربے کیتے۔ لیکن انہاں دی غزلاں تے سرائیکی کافی دارنگ واضح نظر آندے۔“ (۱۴)

خواجہ فرید سئیں دے کلام وچ ہوں ساریاں کافیاں غزل دی صنف وچ موجود ہن۔ جہاں کوں اٹھئی کیفیت تے تاثر دے حوالے مال کافی آکھیا گئے۔ پر اے حقیقت کہ اوہ کھنکی طور تے صنف غزل دے سارے تقاضے پورے کریندیاں ہن۔ انہاں کوں بجا طور تے غزل قرار ڈتا وچ سگھیندے۔ تلوں کافی ڈیکھو:

پڑی	نمائشی	روز	شجھاری
چھڑ	ہیما	ڈھولا	یار
عشق	نہیں	کہیں	بجاء
سڑی	جل	دی	جان
درد	اندوہ	تے	سول
لا	کر	پاری	یار
عاشق	پھر دے	مست	موالی
سر	قربان	کرن	لکھ
صید	کریندے	مرغ	دیس
ناز	ادا	ہن	باز
چشماں	شوخ	بہادر	جنگی
پاکاں	دھریاں	دست	کناری
چند	فرید	سچے	ہنسی
نین	خُدیگ	چلائی	کاری

حفظ خان خرم بہاولپوری بارے لکھن:

”بدقسمتی نال خرم بہاولپوری دی سرائیکی شاعری کون سن تیں صرف کافیاں دے حوالے نال ہی ڈٹھا کئے۔ جہڑاں جو میڈے

نزدیک انہاں دی غزل گوئی ہی انہیں دی بھرپور جان سچاں ہووئی چاہیدی ہی۔“ (۱۶)

خرم بہاولپوری دے کلام کون ہمیشہ کافی دے نال منسوب کیتا کئے۔ ہیٹھا خان انہیں دے کلام وچوں کافی دے صنفی اعتبار کون سامنے رکھ کر اپنی تحقیقی کتاب ”خرم بہاولپوری شخصیت، فن اور منتخب سرائیکی کلام“ وچ انہاں دے کلام وچوں، کافیاں غزلاں، نظمیں تے چوکڑیاں کون انجھ اہج کیے۔ انہاں دی غزلیں دی چون وچوں ہک غزل:

گذر	کیا	مہینہ	پو	ہ	دا
نہ	ولیا	راول	روہ	دا	دا
جیندا	بُت	ہا	الملک	ریشم	دا
اوندا	دل	ہا	الملک	لوہ	دا
دجن	ویندیں	تن	ہل	مچدے	دا
جھو	جھو	کت	کت	کوہ	دا
ہر	پاسوں	لٹی	چنگی	ہاں	دا
نا	رہ	کیا	حس	امروہ	دا
کن	ونجے	شودا	خرم	دا	دا

کہیں ڈا دا نہ کہیں ڈوہ دا (۱۷)

سرائیکی غزل ہک نامیاتی حقیقت دی طرح روایت توں جدت تیں بندھ کریندی ہوئی ویہویں صدی دی مختلف دہائیاں توں گزر رہی ہے۔ ستویں دہائی وچ اپنے جدید عہد وچ آون توں پہلے سرور کر بلائی، اقبال سوکڑی، قیس فریدی تے امید ملتان دی غزل سرائیکی شاعری دے افق کوروشن کریندی پئی ہی۔ انہاں شاعراں ما صرف سرائیکی غزل دے موضوعات وچ دوہارا کیتا بھل کہ غزل کون اوں ویلھے دی اردو غزل دا ہم سرور کر چھوئی۔ انہاں شاعراں دی غزلاں سرائیکی وسوں وچ مقبول تھیاں پر ہوں سارے نقادیں دی طرفوں ایہہ اعتراض سامنے آیا جو ایہہ غزلاں اردو غزل دے اثر توں باہر نہیں نکل سگیاں۔ انہاں غزلیات دی ترکیب و بندش تے موضوعات تے اردو زبان دا غالب اثر ہی۔ انہاں غزلاں وچ عربی، فارسی عروض کون ورتیا گیا ہجیندی ہجی توں سرائیکی زبان تے تہذیب و ثقافت دا اصل جوہر کھل سامنے نہ آسکیا۔ حفظ خان انہاں عوامل بارے تم طراز ہن:

”ہن سوال ایہہ پیدا تھیندے جو اوہ کیڑھے عوامل ہن۔ جنہیں سرائیکی غزل کون سرائیکی اوزان دی بجائے فارسی تے عربی اوزان توں باہر نہیں نکلن ڈتا۔ ایہدا جواب ہوں واضح ہے۔ بیاں غیر ملکی استعماری قوتاں دی کار جہڑاں فارسی الاون والے

حکمرانی ہندوستان سے کہتا قبضہ ہمایا، ہاں مقامی زبانیں، ثقافتیں آتے تہذیبیں کون کس قدر اڑے کر اہیں فارسی تہذیب، زبان، ثقافت کون مذہبی اقدار اور رنگ ڈے کر اہیں مقامی تو میں سے مسلط کرن اور عمل شروع کیٹیا کیا۔ شالی سے جنوبی ہندوستان دی لسانی ثقافتوں قطع نظر، وادی سندھ دی زبانوں نے خالصتاً مقامی صنف ادب ”کافی“ دی شکل وچ فارسی سے عربی شعری اصناف دی این درجہ مزاحمت کیٹی جو اگکوں کہیں وی صورت، فارسی سے عربی بحر اس واکلی طور پابند نا بنایا و نچ سگیا آتے اس کافی روز ازل توں آج تئیں خالص صنف سخن رہی اے۔“ (۱۸)

سرا نیکی غزل ستر دے ڈے ہا کے وچ آپٹے جدید ویلے وچ قدم رکھیندی ہے۔ سرور کر بلائی اقبال سوکزی، عزیز شاہد دی غزل اگہو نہاں پندھ کریدی اے۔ غزل وچ عزیز شاہد سے قیس فریدی نثار تھیندن ملتان وچ غزل واکہ دبستان مینکھ مہار دے حوالے لال ا بھر دے اُمید ملتان تھیندی اگہو ا وچ طور سے سامنے آدن۔ بہاولپور دی تحصیل خیر پور نامی وچ صاحبزادہ ریاض رحمانی دی غزل وچ وچ مقبول تھیندی ہے۔ اقبال سوکزی دی غزل وچ مجموعہ ”کالے روہ چٹی برف“ ۱۹۷۸ء وچ چھپ کے سامنے آندے۔ اس توں پہلے انہاں دیاں غزلاں دے ڈے ہونے مجموعیں وچ ہن جہاں وچ بیاس صفحاں مال شامل ہن۔ اقبال سوکزی دے بعد قیس فریدی دی غزلاں جو انہاں ۱۹۶۶ توں ۱۹۷۸ء دے درمیان لکھیاں ۱۹۸۰ء وچ سامنے آدن۔ ڈاکٹر سجاد حیدر پریز لکھدن:

”ڈو جھے نبر سے قیس فریدی ہن۔ جنہیں دی ۱۹۶۶ توں ۱۹۷۸ء تئیں دیاں غزلاں دا مجموعہ ”ارواس“ ۱۹۸۰ء وچ چھپے۔“ (۱۹)
حفیظ خان ۱۹۸۰ء تئیں دی غزل بارے اپنی رائے دا اظہار کھرا ایں کریدن:

”اس دوران نقوی احمد پوری، سرور کر بلائی سے اقبال سوکزی سنوین شعراء نے غزل کون ترقی ڈتی پرا انہاں صاحبان دی غزل کہیں طور وی مل وپنی (آہنگ) دے سانچے وچ وپنی غزل نہیں آکھیا و نچ سگدا۔“

عربی سے فارسی زبانوں دی مذہبی سے حکومتی جھیناں دے موجب مدرسیاں وچ رائج نصاب نے شعراء دی شعوری سے شعری تربیت وی انہاں زبانیں دے تحت کیٹی۔ جتھاں مقامی زبانوں نساں نصاب واحد ہن آتے نہی انہاں دے شعری قواعد مرتب تھی سگیا ہن۔ خرم بہاولپوری دی مل وپنی غزل کون اپنی بھونیں مال جڑوں وچ انہیں دی وفات دے بعد تقریباً ترائے ڈے ہا کہیں دا عرصہ لگپ لگیا۔ جہاں تئیں ۱۹۸۰ء دی ڈے ہا کے دے آغاز وچ رفعت عباس دی سرا نیکی شعری اوزان دی بنیا داں سے استوار غزل سامنے نہ آئی۔“ (۲۰)

۱۹۸۱ء وچ ممتاز حیدر ڈاہر دا مجموعہ ”کشکول وچ سمندر سامنے آندے۔ ممتاز حیدر ڈاہر دی غزل دا اپنے موضوعات دے حوالےں مال اہم پکھ بڈے۔ ڈاکٹر سجاد حیدر پریز، ممتاز حیدر دے مجموعے دے بعد دی غزل دی روایت کون لکھدے ہونیں:

”ترتیب سے جو ممتاز حیدر ڈاہر دی ۱۹۷۲ توں ۱۹۸۰ء تئیں دے درمیان لکھی گئی غزلاں دا مجموعہ کشکول وچ سمندر“ جو ۱۹۸۱ء وچ شائع تھیندی ہے۔ کلے اُمید ملتان دے مجموعے ”پلوں وچ سویر“ وچ سوا سو غزلاں ہن۔ رفعت عباس دا مجموعہ ”پڑچھیاں اُتے پھل“ ۱۹۸۳ء آتے جموری تنظیم دے ۱۹۸۹ء وچ سامنے آندے۔“ (۲۱)

رفعت عباس دے ہم عصر شعراء اقبال سوکزی دی ابتدائی غزل دے مضامین راویتی ہن۔ انہاں بارے جسارت خیالی لکھدن:

”اقبال سوکزی دے پہلے شعری مجموعے ”بھون دے ہار“ وچ پندرہ غزلاں شامل ہن۔ جنہیں کون ابتدائی دور دیاں غزلاں آکھ سگدوں۔ انہیں وچ زیادہ تر راویتی مضامین ہن جو ساکوں اردو دے کلاسیکی شعراء دے کول ملدن۔“ (۲۲)

بعد دی شعری وچ اقبال سوکزی دے موضوعات وچ تبدیلی آندی ہے۔ اقبال سوکزی دی غزل وچ مزاحمت و رنگ، طبقاتی کشمکش ہر ماہ دارانہ نظام، انسانی سماج وچ تھیوٹن والے ظلم، مقامیت، مساوات، پیداواری وسائل سے اختصاصی نظام دے خلاف، احساس، ہمدردی سے اجز ام آدمیت دے جذبات نویں موضوعات نظر آدن۔

سکے ساون دی کوچھی کر یہہ ڈے کچھ کے

اس دفعہ میڈے تو نے دے مل رو ڈے

(اقبال سوکزی)

ممتاز حیدر ڈاہر دی شعری دے موضوعات، معاشرے دی بد حالی، خود غرضی، بے حسی، منافقت، رشوت، سفارش، انسانی بے راہ روی، نا انصافی مزاحمتی رویہ، ماد دھرتی مال پیرا آتے حق کوئی وغیرہ شامل ہن۔ ڈاکٹر کھیل پتانی ممتاز حیدر ڈاہر دی شعری سے تبصرہ کریدے ہونیں لکھدن:

”ایندے وچ کوئی شک نہیں جو ممتاز حیدر نے غزل کون نواں لچر عطا کرتے ثابت کیٹے جو سرا نیکی زبان اچ نہ صرف غزل دی روایت کون زندہ رکھنی دی گنجائش موجود اے۔ بلکہ سرا نیکی غزل کون جدید تقاضیں دے مطابق آسانی مال ڈھالیا و نچ

سگدے۔“ (۲۳)

ہے المیہ جو نشانہ درست نہیں جیندا
خوبیث وقت اوندے ہتھ وچ کمان ڈیندا پے

(ممتاز حیدر ڈاہر)

سئیں قیس فریدی ہوراں غزل دی ریت دے سینئر شاعر ہن۔ قیس فریدی دیاں غزلیں وچ اہٹی دھرتی تے اہٹی وسوں دے مسائل کوں اپٹا
موضوع ٹائے۔ وسیب دی بگھ تے ایہدی محرمیاں کوں نشانہ کرکے، انہیں دی شاعری وچ مایوسی دی بجائے رجائیت تے امید پاتی ویندی ہے۔ اوہ
اپٹے وسیب دے وسائل تے بھروسہ کرن دی تلقین کریندن۔ قیس فریدی دی غزل وچ عشق، محبت دا اظہار غزل دی بنیادی خاصیت ہے۔ انہاں دی
شاعری دا دیوان ”گھاگر“ چھپ گئے۔ ایندے وچوں غزل دا شعر ڈیکھو:

میڈی اکھیں کوں اہٹی تاگھ لکھ ڈے
ملن دا کوئی گسا نگا سانگ لکھ ڈے
وڈے وکھ وکھ تے سو سو ڈنگ مریندن
اتھاں لوک ہن سبھ مانگ، لکھ ڈے
توں اپٹے کول رکھ ایہ چندر تارے

میڈے دل کوں چمکناں داگ لکھ ڈے (۲۴)

عزیز شاہ دی شاعری وچ وی جدید تر موضوعات ہن۔ وہی منظر نامہ ہے۔ انہاں دی شاعری وچ وسیب ساہ گھندا نظر آندے، عشق تے

محبت انہاں دی غزل دی خاص خوبی ہے۔

شہریں وسدے گھر ہوندے ہن
کھلیاں باہیں در ہوندے ہن
بچ دی سو بھ کچاری اندر
کوڑ دے ققمے در ہوندے ہن
اے نہ ہووے او نہ ہووے
بالیں واگنوں شر ہوندے ہن
سک سلوک ملوک اتھاں توں

کھل نہ پووے ڈر ہوندے ہن (۲۵)

سلیم احسن دے ڈو غزلیں دے شعری مجموعے ”جھکڑ جھولے“ تے ”چتے چتے“ چھپ چکن۔ جھکڑ جھولے جدید غزل دے معیار تے پوری

لہندی ہے۔ ”جھکڑ جھولے“ کا دی ادبیات دلوں خواہ فریدا یوار ڈمیا ہی۔ جھکڑ جھولے وچوں شعر:

اکلاپے دا کال ڈٹھو سے
اوں کوں ہر دم نال ڈٹھو سے
دھپ تے چھاں ہن راضی بازی
موسم دی او چال ڈٹھو سے
رونڈاں، رونڈاں ہسدا وچے
دل کوں نکڑا ہال ڈٹھو سے
لنگھیا نئے بدلاں واگنوں
راہ جیں دی ڈھگ سال ڈٹھو سے
پھس گئی کالی رات فجر تیں

لاہندے ڈے بہہ کوں چال ڈٹھو سے (۲۶)

اقبال سوکڑی، ممتاز حیدر ڈاہر، قیس فریدی، عزیز شاہد، سرور کر بلائی نے ”پڑ چھیاں آتے پھل“ توں پہلے غزل وچ کامیابیاں حاصل کیتیاں

تے سرائیکی وسیب وچ انہاں کوں غزل گو شعراء دے طور تے شہرت نصیب تھی۔ سرور کر بلائی تے ممتاز حیدر ڈاہر ایں جہانوں جھوک لہا گئے پر انہاں دا

ناں سرانگیکو ادبیات وچ امرتھی گیا۔ اقبال سوکڑی، قیس فریدی، عزیز شاہد دی غزل دا پندھ جاری رہیا تے اُچ سرانگیکو شعری منظر نامے وچ اقبال سوکڑی تے عزیز شاہد دا ناں اُچ وی سرانگیکو غزل دی سچاں دا باعث اے۔ پڑچھیاں اُتے بھل وچوں رفعت عباس دی غزل دا مقامی آہنگ ڈیکھو:

رکیویں ساکوں یاد نہ رسی اوندے گھر دا رستہ
ڈوتاں سارے جنگل آسن، ترے تاں سارے دیا
شام تھیون توں پہلے پہلے آتھی وتی آسی
وانیں ٹھڈیاں ٹھڈیاں ملسن، پانی مٹھڑا مٹھڑا
روز کھجوراں دا پرچھانواں کندھیاں اتے پوی
روز گنیں دی تاگھاں دے وچ کھول رکھیاں با
ہولے ہولے نویاں جاہیں آتھیاں سوہیاں تھیں
ہک ڈہمہ ساکوں یاد نہ رسی چڑھدا لہندا پاسا
ایں دریا دے ٹھٹھن والے مول چمچھاں نہ وٹن
راہواں ڈہندا رسی رفعت، راہواں ڈیکھن والا

رفعت عباس دی غزل دا پندھ ۱۹۸۲ء (پڑچھیاں اُتے بھل) توں ۲۰۱۶ء (ایں نارنگی اندر) تئیں دا ہے۔ ایں لحاظ نال انہاں معاصر شعراء دی ہک لمبی تہذیب ہے۔ انہاں وچوں بعض شعراء نے ناصر غزل دے اعلیٰ مجموعے سرانگیکو ادب کوں دان کتیں۔ بلکہ انہاں دے ہوں سارے اشعار وی سرانگیکو وسوں وچ مقبول تھیں۔ غزل دی ایں طویل پندھ وچ دلدار بلوچ، قاسم جلال، محمد اقبال ظہیر، فدائے اطہر، فدا ملتان، منیر فاطمی، صاحبزادہ ریاض رحمانی، جانا بڑھوٹی، صالح محمد صالح شامل بن، انہاں دے علاوہ ہنیر لشاری، ولشاد کلانچوی، احمد خان طارق، عاصم چوٹی، حسین گوہر، نکلیل پتانی، اختر کوسہ، ہمراز اچوی، انجم لشاری، اعجاز ڈیروی، دمساز قیسرانی، بشیر فائق، فیض بلوچ، جہانگیر مخلص، ریاض قیسر، جمشید کٹر ہنیریا دہیروی، رحیم طلب، رفیق ہراز، ریاض فاروق، بہار لٹا، بہار بحر سیال، رضوانہ تبسم درانی، حیدر ریز دار، ساجد راہی، اقبال حسن بھیلہ، فضل سوکڑی، بخت علی مسرور، حمید اللہ ملغانی، نور محمد ساک، شاکر تونسوی، رشید قیسرانی، مجور بخاری، نیور بخاری، قاسم احمد پوری، شوخ ریاستی، صادق بشیر، تنویر سحر، ساجد درانی، رفیق احمد پوری، الطاف عباسی، دلدار آصف، عاصم بلوچ، طاہر چشتی، عدیل بخاری، رفیق خاور جیکانی، صدیق طاہر، ممتاز اطہر، نور سعید انور، اللہ بخش یاد، فرحت ملتان، اختر جعفری، جاوید احسن خان، نا در قیسرانی، حیات چغتائی، اخلاق مزاری، بشیر غنچوار، نصیر مدرس زوی، صفدر کربلائی، ظہیر مہاروی، عرفان محمد، اصغر گرمانی، رشید اختر، ریاض عصمت اُتے ہن ہوں سارے غزل گو شعراء سرانگیکو ادب دے دامن کوں مال کریندے پین۔

حاصل بحث:

غزل دی ابتدا تے ایہدے معنی، مفہوم منڈھ توں پاندھ تئیں دے پندھ وچ ہوں وسیع تھی گئیں۔ اچ دی غزل اپنے موہری مفہوم توں پندھ اکونہاں کیے۔ اچ جدید غزل تریختیں یا تریختیں بارے چ لہر مہاڑتیں محدود نہیں بھل اپنے وسعت وچ دنیا جہان دے موضوعات کوں سوچھل کریندی ڈسدی اے۔ غزل دی ہیبت وچ ترائے حصے، مطلع، مقطع اتے درمیانی اشعار شامل ہوندن۔ مطلع غزل دے پہلے شعر کوآ کھیا ویندے، مردف غزل دے مطلع وچ مصرعہ اولیٰ اتے مصرعہ ثانی روئیف دے پاندھ ہوندن۔ جڈاں جو غزل دے ڈو حصے شعر کوں حسن مطلع آ کھیا ویندے۔ مقطع غزل دا آخری شعر ہوندے جیندے وچ شاعر لٹا مخلص وی ورتیندے۔ بھانویں جو غیر مردف غزل ایں توہنواں تجربہ ہے۔

جدید شعرا غزل کوں مقامیت دا انجھسا سوہنا چولا پوائے جو اوپری صنف چا پدی ہی نہیں۔ ڈو جھا ہم تارا ایہ ہے جو سرانگیکو غزل خرم اتے قاضی فخر الدین دے دیوان توں پہلے خواجہ غلام فرید ساکیں اتے انھاں توں وی ہوں پہلے حضرت چل سر مست ساکیں لکھن گئیں۔ کافی لکھن والے انھاں شاعران کامیاب غزل دے تجرباں کتیں جیڑھے شانڈ پندے جو غزل سرانگیکو شاعری وچ پاکستانی دور توں وی پہلے چھن شروع تھی گئی تھی۔ الہت پاکستانی دور وچ لکھن والے کچھ شعراء دی ابتدائی شاعری تے فارسی اردو اثرات نظر آئے، تاں ایہ تاثر ہی گیا جو شاید سرانگیکو وچ غزل دا منڈھ سنی ہدھیندا اچھے، پرمختقین دی تحقیق وچ ایہدی نمی نشا برائے۔ غزل ہوں مدتوں سرانگیکو وچ لکھیندی آندی اے تے جدید دور دے شعرا ایہدا دامن اعلیٰ تخلیقات مال وسیع کیتی آدن۔

حوالہ جات

- ۱۔ ہاشمی، رفیع الدین، اصناف ادب، لاہور، سبک میل پبلی کیشنز، ۲۰۱۲ء، ص ۳۱
- ۲۔ www.Google.com
- ۳۔ www.Google.com
- ۴۔ www.Google.com
- ۵۔ www.Google.com
- ۶۔ مغل، شوکت، سوکھے ہندھ، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۱۳ء، ص ۸۴
- ۷۔ ایضاً، ص ۸۴
- ۸۔ پرویز، ڈاکٹر سجاد حیدر، مختصر تاریخ زبان و ادب سرائیکی، مقتدر ریڈیو زبان، ۲۰۰۹ء، ص ۱۰۵
- ۹۔ بلوچ، فیض، سرائیکی شاعری وچ غزل گوئی، ملتان، مشعل ادب، ۲۰۰۳ء، ص ۱۳
- ۱۰۔ ناصر، ڈاکٹر نصر اللہ خان، سرائیکی شاعری و ارتقا، ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ، ۲۰۰۷ء، ص ۷۴
- ۱۱۔ ملغانی، حمید الفت، بلکھت تے لکھاری، ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ، ۲۰۰۳ء، ص ۴۵
- ۱۲۔ بھٹی، عبدالباسط، احمد پور وچ سرائیکی غزل، ملتان، ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ۲۰۱۶ء، ص ۱۶، ۱۵
- ۱۳۔ رانی پوری، مولانا محمد صادق، (مرتب) رسالہ، چکل سرمت، سندھی ادبی بورڈ، (ترتیباً چھاپہ) ۲۰۱۲ء، ص ۱۵۵
- ۱۴۔ پتافی، ڈاکٹر گلگیل، سرائیکی ادبی مقالات، ملتان، جھوک پرنٹرز، ۲۰۰۸ء، ص ۱۰۸، ۱۰۷
- ۱۵۔ عبدالحمق، ڈاکٹر مہر، پیام فرید، ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ، ۱۹۸۷ء، ص ۳۵۶، ۳۵۷
- ۱۶۔ خان، حفیظ خرم بہاوی پوری، ملتان، ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ۲۰۱۶ء، ص ۵۵
- ۱۷۔ ایضاً، ص ۲۳۴
- ۱۸۔ ایضاً، ص ۴۱
- ۱۹۔ پرویز، ڈاکٹر سجاد حیدر، مختصر تاریخ زبان و ادب سرائیکی، مقتدر ریڈیو زبان، ۲۰۰۹ء، ص ۱۰۷
- ۲۰۔ خان، حفیظ خرم بہاوی پوری، ملتان، ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ۲۰۱۶ء، ص ۴۱، ۴۰
- ۲۱۔ پرویز، ڈاکٹر سجاد حیدر، مختصر تاریخ زبان و ادب سرائیکی، مقتدر ریڈیو زبان، ۲۰۰۹ء، ص ۱۰۷
- ۲۲۔ خیالی، جسارت، اقبال سوکڑی، ڈی۔ جی۔ خان، ناصر پبلیکیشنز، ۲۰۰۸ء، ص ۴۷
- ۲۳۔ پتافی، ڈاکٹر گلگیل، سرائیکی ادبی مقالات، ملتان، جھوک پرنٹرز، ۲۰۰۸ء، ص ۱۳۵
- ۲۴۔ فریدی، قیس، گھاگھر، ملتان، جویریہ پرنٹنگ پریس، ۲۰۱۵ء، ص ۳۰۹
- ۲۵۔ شاہد عزیز، وحی، ڈی۔ جی۔ خان، ایکوویٹینئر فاؤنڈیشن، س۔ ن۔ ص ۴۰۱
- ۲۶۔ احسن، سلیم، بھگڑ جھولے، راولپنڈی، بنگ ڈپوس۔ س۔ ن۔ ص ۳۷